

**Fra Jugoslavien til Vladivostok
retningsbetegnelser i slaviske sprog**

Olander, Thomas Kristoffer

Published in:
Mål og mæle

Publication date:
2005

Document version
Også kaldet Forlagets PDF

Citation for published version (APA):
Olander, T. K. (2005). Fra Jugoslavien til Vladivostok: retningsbetegnelser i slaviske sprog. *Mål og mæle*, 28(2), 25-28.

Fra Jugoslavien til Vladivostok

– retningsbetegnelser i slaviske sprog

For de fleste danskere kan slaviske sprog som russisk, polsk, tjekkisk, serbisk, kroatisk og bulgarsk nok virke fremmede, men i virkeligheden er de gode indoeuropæiske sprog og således egentlig lige så tæt beslægtede med dansk som fransk eller italiensk er. Og måske kender man mere til slaviske sprog end man umiddelbart tror. Det kommer vi til at se lidt på i forbindelse med denne lille gennemgang af nogle retningsbetegnelser i slaviske sprog.

Øst

I modsætning til andre af de europæiske sprog – hvor eksempelvis franskmanden tager toget mod *le sud* (et ord der er lånt fra germansk), og danskeren drømmer om *Orienten* (lånt fra latin) – har man i slavisk ikke været helt lige så tilbøjelig til direkte at overtage betegnelserne for verdenshjørnerne fra andre sprog.

Som i andre sprog spiller også i slaviske sprog solens gang over himlen en vigtig rolle i betegnelserne af verdenshjørnerne. 'Øst' hedder *wschód* på polsk, et ord der er sat sammen af *wz-* 'op, frem' og *chód* 'gang', altså egentlig 'op-gang'. I russisk *vostok* 'øst' har man samme forstavelse som på polsk, men sat sammen med en anden rod, nemlig *tok-* 'løb'. Som den opmærksomme læser allerede vil have regnet ud, genfinder vi russisk *vostok* i navnet på den ganske rigtigt yderst østligt beliggende by *Vladivostok*, hvis

oprindelige betydning angives som 'Østens hersker'. At forstavelsen i *vo-stok* har formen *vos-* og ikke *vs-* (dvs. *vostok* og ikke *vstok*, som ville være den "ægte" russiske form), viser at dette ord – som så mange andre – er indlånt til russisk fra kirkeslavisk, det særlige slaviske skriftsprog der bruges af den russisk-ortodokse kirke. Kirkeslavisk *vostok* menes i øvrigt selv at være en låneoversættelse af græsk *anatolḗ* 'solopgang, øst'. En stor del af det kirkeslaviske og derigennem også moderne russiske ordforråd er dannet ved låneoversættelser fra græsk. Det lille russiske ord *vostok* 'øst', som vi – måske uden at være klar over det – kendte i forvejen fra bynavnet *Vladivostok*, har således bibragt os en fornemmelse af den kulturhistoriske indsigt at det russiske sprog er voldsomt påvirket af kirkeslavisk, og at en stor del af det kirkeslaviske ordforråd er dannet ved oversættelseslån fra græsk.

Bulgarsk *iztok* og serbisk og kroatisk *istok* 'øst' indeholder samme rod som det russiske ord, men en anden forstavelse. Roden *tok-* genfindes i øvrigt i navnet på den nordtyske by Rostock. Selve byen menes at være grundlagt af danske købmænd, men dens navn stammer nok fra et voldanlæg i nabolaget, hvis navngivere må have talt et slavisk sprog. I *Ros-tock* har vi at gøre med et forstavelse *roz-* 'fra hinanden', så Rostock betyder

egentlig 'fra-hinanden-løb', dvs. 'der hvor vandet deler sig op, flyder fra hinanden' – hvilket hentyder til floden Warnows udløb i Østersøen omkring Rostock.

Vest

De slaviske sprog er næsten enige om at benævne 'vest' efter solnedgangen. På russisk, bulgarsk, serbisk og kroatiske hedder 'vest' *zapad*, sat sammen af *za-* 'bag' og *pad-* 'fald', altså egentlig 'bag-fald' – jævnfør latin *occidens* 'vest', der indeholder *cado* 'falde'. I det polske ord for 'vest', *zachód*, har man anvendt samme forstavelse som i de andre slaviske sprog, men sat det sammen med *chód* 'gang', som vi også så i *wschód* 'øst'.

Syd

De slaviske ord for 'øst' og 'vest' er, som vi har set, fra et sproghistorisk synspunkt umiddelbart gennemskuelige. Med 'syd' og 'nord' ligger landet anderledes. På næsten alle slaviske sprog hedder 'syd' *jug* – det er fx forment på både russisk, bulgarsk, serbisk og kroatiske – eller noget der minder om. Dette ord kan ikke så let dissekeres, og dets forhistorie er usikker; en sammenhæng med græsk *augé* '(sol)lys' synes dog mulig. Selv om russisk *jug* ser ud til at svare fuldstændigt til de andre sprog, er der dog en lille krølle på den del af historien. Når et ord i andre slaviske sprog starter med *ju-*, modsvares det i "ægte" russiske ord normalt af *u-*. Den russiske form må være påvirket af kirkeslavisk, ligesom det er sket i *vostok* 'øst' – her har vi altså endnu et eksempel på den kirkeslaviske påvirkning af russisk.

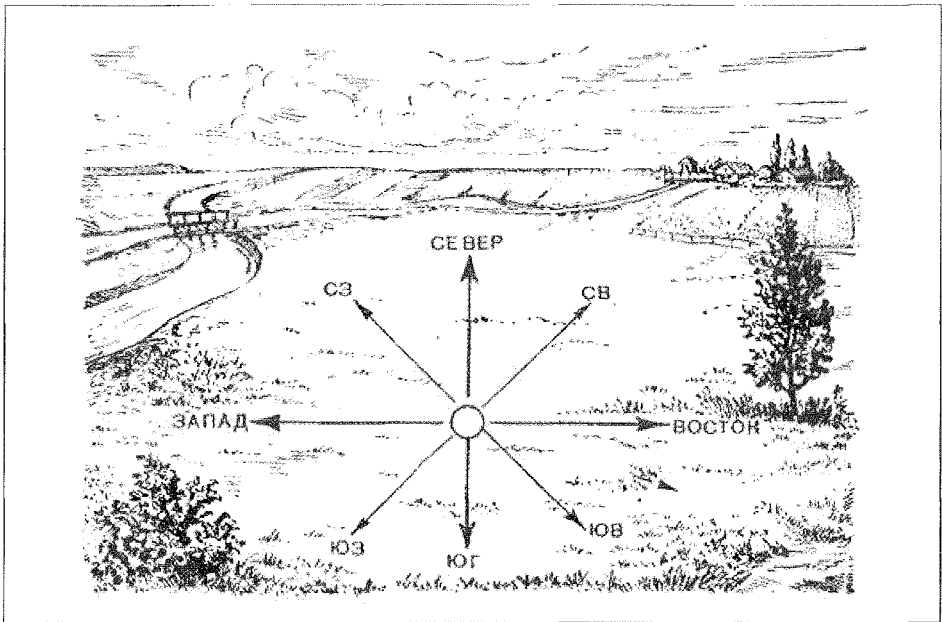
På dette punkt vil den opmærksomme læser i øvrigt have gennemskuet hvad *Jugoslavien* betyder. Det er – eller rettere var – naturligvis 'Syd-Slavien', en ikke upassende betegnelse for denne sydligt beliggende slaviske stat.

I enkelte slaviske sprog findes et andet og mere gennemskueligt ord for 'syd'. I Polen, Hviderusland og Ukraine bruges nemlig ordet for 'middag', polsk *południe*, der er sammensat af ordene for 'midt' og 'dag'. Det minder om de romanske sprog, hvor fx fransk *midi* og italiensk *mezzogiorno* begge er sammensat af ord for 'midt' og 'dag', og begge betyder både 'middag' og 'syd'. I russisk har man tidligere anvendt et tilsvarende ord, *polden'*, til at betegne både 'middag' og 'syd', men den sidste betydning er gledet ud af brug i det moderne sprog.

Nord

Betegnelsen for 'nord' i de fleste slaviske sprog er fra et sproghistorisk synspunkt ikke synderlig klar. De fleste af sprogene er enige om et ord der hedder *sever* på russisk med tilsvarende former på de andre sprog. I litauisk, der tilhører den baltiske gren af de indoeuropæiske sprog, findes et *šiaurė* 'nord, nordenvind', der nok indeholder samme rod som det slaviske ord. Sproghistorikerne hælder til at sammenkæde disse ord med tysk *Schauer* 'uvejr', svensk *skur* 'byge' og engelsk *shower*. Ordets oprindelige betydning kan måske have været noget i retning af 'nordenvind'.

Også ved betegnelsen for 'nord' har polakker, hviderussere og ukrainere valgt at gå egne veje. I *Mål og Mæles*

gennemgang af retningsbetegnelserne i de romanske sprog (årg. 24, nr. 2) blev det bemærket at man i det latinske system – hvor 'øst' er opkaldt efter solopgangen, 'vest' efter solnedgangen og 'syd' efter middag – dårligt kunne benævne 'nord' efter solens stilling ved midnatstid, hvilket medførte at man måtte ty til andre midler (et stjernebillede). Her har polsk, hviderussisk og ukrainsk udvist større konsekvens – ordet for 'nord', polsk *północ*, er nemlig slet og ret det samme som ordet for 'midnat'. Også i ældre russisk kunne *polnoc'* betyde både 'midnat' og 'nord', men ordet bruges nu kun i den første betydning.

I forbifarten kan man i øvrigt glæde sig over den slående lighed mellem på den ene side polsk *noc* og russisk *no'* 'nat' (med lignende former på de

andre slaviske sprog) og på den anden side de tilsvarende betegnelser på mindre eksotiske sprog – dansk *nat* og latin *nox*, for eksempel. Det er den fælles indoeuropæiske arv der ikke lader sig undertrykke, selv efter mere end 5000 års separat udvikling.

I maritim sammenhæng har russisk bevaret de for en dansker hjemligt klingende betegnelser *ost*, *vest*, *zjujd* og *nord*. Disse betegnelser er lånt fra hollandsk i Peter den Stores tid; i det 18. århundrede kom russisk under kraftig påvirkning fra vestlige sprog, og især hollandsk leverede en god portion søfartstermer – nok til at en ung hollænder i 1909 kunne udgive en næsten 300 sider lang afhandling om "De Hollandsche Zee- en Scheepstermen in het Russisch"!

Venstre og højre

Det slaviske ord for 'venstre' – russisk *levyj*, serbisk *levi*, kroatisk *lijevi*, bulgarsk *ljav*, tjekkisk *levý*, polsk *lewy* – kan sproghistorisk følges helt til dørs. Ordet svarer nemlig ganske nøjagtigt til latin *laevus* 'venstre' og græsk *laiós* 'venstre' og kan således føre sin stamtavle helt tilbage til det indoeuropæiske grundprog.

For 'højre' finder man to ord i de slaviske sprog: på den ene side bulgarsk *desen*, serbisk, kroatisk og slovensk *desni*; på den anden side russisk *pravyj*, tjekkisk *pravý*, polsk *prawy*. For de læsere der har fulgt *Mål og Mæles* serie om retningsangivelser, ligger slægtskabet for det første af disse ord ligefor. Slavisk *des-* stemmer overens med første del af latin *dex-ter*, hvortil man også kan føje litauisk *deš-inys*, sanskrit *daks-ina-* og græsk *deks-iós*, alle med betydningen 'højre'. I den bulgarske udgave af ordet finder man i øvrigt vokalismen *ja* i visse bøjningsformer, fx i neutrumformen *djasno*. Det skyldes påvirkning fra ordet for 'venstre' som vi netop så på.

Det andet slaviske ord for 'højre', russisk *pravyj*, har desuden betydningerne 'lige, rigtig, retfærdig' og er beslægtet med substantivet *pravo*, der betyder 'ret, rettighed, jura'; jævnfør betydningerne af engelsk *right* og fransk *droit*. Ordet er nok afledt af et indoeuropæisk adverbium **prō* 'fremad', som vi også finder i dansk *frem*. En sammenhæng med latin *pravus* er blevet foreslået (pudsigt nok af en fyr med efternavnet *Lewy*, se ovenfor!) men afvises af de fleste – *pravus* betyder nemlig 'forkert', altså det modsatte af slavisk *prav-*. Den sla-

viske rod *prav-* 'rigtig, ret' kender vi i øvrigt fra det navnkundige sovjetiske dagblad *Pravda*, der betyder 'sandhed', egentlig 'rethed'.

Thomas Olander (f. 1974)
 mag.art. i Indoeuropæisk
 ph.d.-stipendiat på
 Østeuropæisk Afdeling,
 Institut for Tværkulturelle og
 Regionale Studier
 Københavns Universitet

Tidligere artikler om retningsbetegnelser:
 "Et pakistansk bjergfolks orientering i forhold til floden og bjergsiden" af Ida Elisabeth Mørch i 23. årgang, nr. 2.
 "Orientering" af Erik Hansen i 23. årgang nr. 4
 "Orientering af en bro" af Ib Deleuran. En sproglighed i 24. årgang, nr. 1.
 "Op søndenefter og ned nordpå. Retningsangivelser til søs" af Karen Margrethe Pedersen i 24. årgang, nr. 1.
 "Orientering på romansk" af Ebbe Spang-Hanssen i 24. årgang, nr. 2.